

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 139-154
ISSN: 1302-6879

Ortaçağ'ın Doğu'su ve Batı'sı *The East and the West of the Middle Ages*

• Hasan ÇİÇEK*

*Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
Eğitimin Felsefi Sosyal ve Tarihi Temelleri
Anabilim Dalı, Van / Türkiye.

Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty
of Education, Department of Educational
Sciences, Department of Philosophical
Social and Historical Foundations of
Education, Van / Turkey.
hcicek@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5914-8323

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
13/03/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
11/06/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2020

Atrf: Çiçek, H. (2020). Ortaçağ'ın Doğu'su ve Batı'sı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 139-154

Citation: Çiçek, H. (2020). The East and the West of the Middle Ages. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 139-154

Öz

Geçmişteki insani olup bitmeleri ifade eden tarih kavramı aynı zamanda bu insani geçmişini inceleyen bilimin de adıdır. Bilim olarak tarih geçmişteki olguları daha rahat bir biçimde incelemek ve bu olguları ve olayları daha anlaşılır kılmak için, geçmişini dönemlere ya da bölümlere ayırmıştır. Tarihçiler geçmişin belli bir dönemini orta çağ diye adlandırmış ve bunun başlangıcı ve bitimi üzerine farklı tezler geliştirmişlerdir. Bazı tarihçiler, birçok teze rağmen yaklaşık olarak M.S. 500 ile 1500 yılları arasındaki dönemi orta çağ olarak nitelendirmektedirler. Bu tez ortaçağın anlaşılması konusunda da katkı sağlamaktadır. İnsanlık tarihinin Ortaçağında her zaman olduğu gibi bütün dünyada medeniyet ve gelişmişlik aynı şekilde olmamaktadır. Örneğin Ortaçağ Doğu/İslam dünyasında ayrı Batıda ayrı yaşanmıştır. Aynı zaman diliminde medeniyetler birbirinden farklı bir zamanı yaşayormuş gibi görünmektedir. Bu nedenle ortaçağın Doğusundan ve Batısından söz etmek mümkündür. Ortaçağın Batısında ve Doğusunda olmak üzere iki medeniyetin var olduğunu görüyoruz: Birisi Batı/Hıristiyan medeniyeti; diğeri de Ortadoğu/İslam medeniyetidir. Bunları ortaçağın Doğu'su ve Batı'sı olarak da ifade edebiliriz. Ortaçağın Batısında felsefe, bilim, farklı düşünceler baskılanırken, Doğusunda bunların öni açılıyordu. Bu çalışmada ortaçağda Batıdaki ve Doğudaki felsefi, bilimsel, kültürel birtakım farklılıklar irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Doğu, Batı, felsefe, bilim, kültür, medeniyet.

Abstract

The concept of history, which expresses what happened in the past, is also the name of the science that studies this human past. As a science, history has divided the past into periods or sections in order to examine the past facts more easily and to make these facts and events more understandable. Historians named a certain period of the past as the middle ages and developed different theses on the beginning and end of it. Some historians, despite many theses, describe the period between approximately 500 and 1500 A.D. as the middle ages. This thesis also contributes to understanding the middle ages. Civilization and development in the whole world are not the same in the medieval era of human history, as always. For example, this era is experienced differently at East/Islamic World from the West. In the same period of time, civilizations seem to live a different period. For this reason, it is possible to talk about the East and the West of the middle ages. We see that there are two civilizations, as at East and West in the Middle Ages: One is the Western/Christian civilization; the other is the Middle East/Islamic civilization. We can also express them as the East and West of the Middle Ages. While philosophy, science, and different thoughts were suppressed in the West of the Middle Ages, they were paved in the East. While in the West of the Middle Ages, philosophical and scientific studies were prosecuted and even could have resulted in death, they were supported in the East. In this study, some philosophical, scientific, and cultural differences in the East and West of the Middle Ages are examined.

Keywords: Middle Ages, East, West, philosophy, science, culture, civilization.

Giriş

İnsanlık tarihini bölümlendirme veya dönemler şeklinde tasnif etme, geçmişteki insani olup bitmelerin daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Geçmişteki olup bitmelerin bilimsel analizi, onun dönemler halinde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Tarihi bölümlere ayırma, tarihin daha iyi anlaşılmasını da sağlamaktadır. Bu nedenle insani olup bitmelerin tarihi, dönemler halinde tasnif edilir. Bu dönemlerden biri de ortaçağdır.

Ortaçağ ne zamandır? Hangi tarihte başlayıp, hangi tarihte biter? Bu konuda farklı tezler vardır. 6. Yüzyılın başındaki bir takım gelişmelerden dolayı bu yüzyılı başlangıç olarak kabul etmek mümkündür. 529'da Platon'un Akademisi'nin kapatılması; Norcialı Benedictus'un (480-547) belirlediği kurallara göre manastırların yeniden düzenlenmesinin başlangıcı olarak Montecassino Manastırı'nın kurulması vb. (Çotuksöken ve Babür, 1993: 11-12) olaylar bunlardan ikisidir. Alman tarihçi Christoph Keller (1638-1707) Ortaçağı 5. Yüzyılda başlatıp, İstanbul'un fethi (1453) ile bitirir (Tuğcu, 2000: 222). Aynı zamanda Ortaçağın başlangıcını 384'te

toplanan Bordeaux Konsili ile başlatanlar da vardır (Tuğcu, 2000: 233). Başka bir tez de Ortaçağı 390 tarihinde Serapis Tapınağı ve bitişiğindeki büyük İskenderiye Kütüphanesinin tahrip edilmesi ile başlatır (Tuğcu, 2000: 233). Bu görüşe göre, bu tür şiddet eylemleri “karanlık çağ”ın başlangıcının işareti olarak sayılmaktadır. Görüldüğü gibi, Ortaçağın başlangıcı ve bitişiyle ilgili herkesin üzerinde uzlaştığı tarihler olmamakla beraber, söz konusu tarihlerin birbirine yakın olduğunu söylemek mümkündür. Fakat yaklaşık olarak M.S. 500 ile 1500 yılları arasındaki dönemi orta çağ olarak niteleyebiliriz.

Ortaçağ düşüncesi üzerinde durulduğunda felsefi gelişim açısından da farklılıkların olduğunu söylemek gerekir. Bu nedenle Ortaçağı bu yönüyle ele almakta yarar vardır. “Ortaçağ felsefesi, Batı’da Hristiyan ortaçağ felsefesi olarak M. S. 2. Yüzyıldan 8. Yüzyıla kadar olan Patristik Felsefe ile 8. Yüzyıldan 15. yüzyıla kadar devam eden Skolastik felsefe adında iki dönemden oluşur” (Cevizci, 2001: 31). Her çağda olduğu gibi her şeye rağmen Ortaçağ filozofları topluma öncülük etmeye çalışmış, öğretmenlik rollerini üstlenmişlerdir. Bütün dönemlerde olduğu gibi, Ortaçağın başlangıçlarında da filozoflar, eğitici kimlikleriyle ortaya çıkarlar. Bu yönden ortaçağın niteliklerini belirlemede “septem artes liberales” (yedi özgür sanat) kendisinden vazgeçilmeyen konular arasında yer alır. Bu konunun dizgeleştirilmesinde Augustinus’un payı büyük olmuştur. Söze ilişkin bilgilerle (Trivium: gramer, diyalektik, retorik), sayıya ilişkin bilgiler (Quadrivium: aritmetik, geometri, astronomi, müzik) sıralanışı, aynı zamanda bilgilerin üretilişinde insanın (öznenin) ne denli büyük bir önem taşıdığına da göstergesidir. Bu bilgiler aracılığıyla eğitilen Augustinus, onlara çok büyük katkılarda bulunmuştur (Çotuksöken ve Babür, 1993: 20). Buradan da anlaşıldığı gibi filozofların kendi dönemlerindeki eğitim ve kültür üzerinde etkisi olduğu gibi kendi dönemlerinden de etkiler taşımaktadırlar. Zaten şunu da biliyoruz ki, insanlık tarihinde hiçbir düşünce veya medeniyet yoktur ki, biri diğerinden az veya çok etkilenmemiş olsun. Yunan düşüncesi kendinden önceki Mezopotamya ve Mısır medeniyetleri gibi eski medeniyetlerden etkilendiği gibi, İslam medeniyeti de Yunan medeniyetinden etkilenmiştir (Bayrakdar, 2004: 27). Bu nedenle filozofun etkilendiği ve etkilediği sadece kendi kültürü değil başka toplumlar ve kültürlerdir de. Bu etkinin en çok yaşandığı bir tarihsel kesit de Ortaçağ’dır. Ortaçağdaki medeniyetler birbirlerinden çokça etkilenmişlerdir. Batıdan ve Doğudan gelen, özümşenen, geliştirilen aynı zamanda özgün değerlerle yeniden üretilen İslam Dünyasındaki felsefe, bilim, eğitim, vb. alanlarla, ortaçağ Batısının karşılaştığı

Batıda entelektüel bir sıçramaya yol açmış, yeni fikir akımlarının ortaya çıkmasına ve üniversitelerin açılmasına ön ayak olmuştur. Bu olgunun Batıda Rönesans'ı hızlandırdığını söylemek mümkündür. Bu nedenle medeniyetler karşılaşması her seferinde yeni gelişmelere yol açmaktadır. Bu çalışmada iki medeniyetin ortaçağ karşılaşmasında ortaya çıkan bazı konulara değinilecektir. Bu nedenle öncelikle medeniyet kavramına değinmekte yarar vardır.

Medeniyet

Medeniyet, medine sözcüğünden türetilmiş ve “şehir” anlamına gelmektedir. Bedevi (göçebe)likten hadari (şehirli)liğe geçişi ifade eder. Medeniyet kavramı, Eski Yunancadaki civilita ve Latincedeki civilis sözcükleriyle benzer anlamlara gelmektedir. Civil, şehre ait olanı ifade eder. Bu yüzden Aristoteles (M.Ö.384-322), civilitateyi, “bir sitenin ya da topluluğun şekli, düzenlenişi ve yönetimi” anlamında kullanır. Fransız düşünür Denis Diderot'ya (1713-1784) göre civilisation, “tavırlarda ve konuşmada hoş giden, ötekilere karşı saygı ve sevgi belirtisi belli bir adaptir” (Raymond ve Rials, 2003: 941). Bu yüzden bir kibar kelamda denir ki: Adap bilen herkes uygardır. Sözlüklerde de medeniyet, “bir topluluğun hayat tarzı, bilgi seviyesi, sanat gücü, maddi ve manevi varlığı ile ilgili vasıfların bütünü, bir topluluğun bu bakımlardan ileri bir seviyede olması hali, şehircilik” (Doğan, 1996: 754) şeklinde tanımlanır.

Medeniyet Batı dillerindeki civilisation'a karşılık olmak üzere, 19. Yüzyıldan itibaren dilimizde kullanılmaktadır. Genel olarak insanın “maddi ve manevi anlamda yüksek refah düzeyine ulaşması” anlamına da gelir (Çetin, 1990: 494). Medeniyet, “bir ilerleme ve gelişme olgusu olarak da anlaşılır.” Daha önce Osmanlı yazarlarının insanlığın maddi ve manevi bakımdan yüksek refah dönemlerini anlatmak için medeniyet anlamında “imar, umran, ma'mur kelimelerini kullanmayı tercih ettikleri görülür. 1890'lardan itibaren “medeniyet” bugünkü teknik özellikleri de ifade eden bir terim olarak dilimize yerleşmiş, 1940'lardan sonra ise yerine “uygarlık” kelimesi teklif edilmiştir. 1940'lardan sonra uygarlık da tedavüle girer. Günümüzde her iki kelime birlikte kullanılmaktadır” (Çetin, 1990: 493). Hala gündelik hayatta da ikisinin aynı anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür.

Aristoteles, “göçebe, insan ile hayvan arası bir varlıktır” diyor. Bu nedenle uygarlık bir gelişme ve ilerleme olgusudur (Raymond ve Rials, 2003: 946). Yunan tarihçisi Thukydides'e göre (M.Ö.460-395), Atinalıları öteki Greklere üstün kılan sadece yasalara saygılı olmaları değildir, onları aynı zamanda ve özelde günlük yaşamda gösterdikleri iyilik, kibarlık ve insan severlik nitelikleridir (Raymond ve Rials, 2003:

946). Böylece insani davranışlardaki özen ve incelik bir medeniyet belirtisi olarak görülmektedir.

Medeniyet bazen de insanın sosyal hayatı düzenlemede ulaştığı düzeyi ifade eden bir kavram olmaktadır: İnsanın hayatı üzerinde etkili olan şartları kontrol amacıyla sarfetmiş olduğu çabalar sonucu meydana getirdiği mekanizma ve teşkilatın bütünüdür” (Çetin, 1990: 494). Aynı zamanda medeniyet veya uygarlık, milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen davranış ve yasama vasıtaları bütünü (Çetin, 1990: 494) olarak da anlaşılmaktadır. İnsanın her anlamda ulaştığı sosyal, siyasal, bilimsel, düşünsel, eğitsel, teknik yüksek düzeyi anlatan medeniyet, her toplumda aynı gelişmeyi göstermemiştir. Her çağda kaşımıza farklı medeniyetler çıkmıştır. Örneğin ortaçağda kaşımıza farklı iki medeniyet çıkmış ve farklılıklarıyla yaşamışlardır. Bunlardan birisi Ortaçağ İslam Medeniyeti diğeri de Ortaçağ Batı/Hristiyan Medeniyetidir. Her birisinin farklı özellikleri ve nitelikleri vardır. İki medeniyetin Ortaçağdaki görünümü birbirinden farklıdır.

Batı’da Ortaçağ

Hristiyanlık ortaya çıktığında Roma, bunu kendisi için bir tehdit olarak algıladı ve Hristiyan olan ahalisine türlü işkenceler uyguladı. Ta ki, Roma Kralı Büyük Konstantin dördüncü yüzyılın başında Hristiyanlığı kabul edinceye kadar.

Roma döneminde Hristiyanlık, devlete karşı gelme diye anlaşılıp, iki buçuk yüzyıl baskı altında kalmış ağır işkence ve kovuşturmalara uğramıştır. Bu kovuşturmalar ancak Büyük Konstantin’in 313 yılında Hristiyanlığı öteki dinler yanında resmen bir din olarak tanınmasıyla sona erecektir. Bu kovuşturmalar sırasında Hristiyanlar kendi içlerine kapalı, gizli yaşadıkları için, bunların tanrıtanımaz, ahlaksız bir hayat sürdükleri söylenti ve dedikoduları ortalığı kaplamıştı (Gökberk, 1990: 142).

Bu nedenle “Apologialarla (savunmalar) bütün bu suçlamalar reddedilir; Hristiyanlığın devlet dini karşısındaki görüşleri geliştirilir” (Gökberk, 1990:142). Daha sonraları Kilise egemenliğiyle beraber, kovuşturmalar tersine dönmüş, Kilise birçok kişiyi farklı düşüncelerinden dolayı cezalandırmış ya da hayatına son vermiştir. “İnsanlar harabeye dönmüş kentlerde ve kırlarda heretik diye, büyücü diye, Müslüman diye, Yahudi diye canlı canlı yakılmaları günlük olağan işler arasına girmiş; işkence ile sorgulama tüm Avrupa için alışılmış bir hukuk kuralı olmuştur” (Tuğcu, 2000: 223). Bu nedenle Ortaçağ’da bilimsel faaliyet Batı’da nerdeyse durma noktasına

gelmiştir. Hristiyan Batı bir “karanlık çağ” içine girerken bu dönemde bilim bayrağını büyük ölçüde Müslümanlar taşımıştır (Cevizci, 2010: 79). Bu döneme Batı’da “karanlık” denmesinin sebeplerinden birisi budur. Karanlık çağ kavramı ilk kez 15. Yüzyılda İtalyan aydınları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Rönesans aydını için bu ortaçağ (medium aerium) bir çöküş dönemidir ve bin yıllık bir karanlık (Tuğcu, 2000: 221) olarak kabul edilmektedir.

Baskı ve farklı olanı kabul etmeme, ağır bir insani atmosfer oluşturmuş, insanlar kendilerini ifade etme konusunda temkinli olmak zorunda hissetmiştir. Padova Üniversitesinde (bu üniversite 1222 tarihinde İtalya’nın Padova kentinde kurulmuştur) profesör olan Cremonini (1552-1631) “içinden istediğin gibi, dışından herkes gibi” (Weber, 1993: 190), sözüyle ihtiyatlı olmayı tavsiye eder. Fakat bu dönemde bu tavsiyeye uymayan ve “ancak, ihtiyar, zengin ve Alman olduğu vakit ruhun ölmezliği konusundaki fikirlerini söyleyeceğini” dile getiren Lucilio Vanini asıl adıyla Pompejo Uclio (1583-1619), Toulouse’da dili kesildikten sonra, 9 Şubat 1619’da diri diri yakılır (Weber, 1993: 190). Konuyla ilgili buna benzer birçok örnek vardır.

Kilisenin egemen olduğu zamanlarda bu şiddet yatkınlığı, kilisenin ontolojik bakışıyla da ilgili olabilir. Söz konusu ontolojik bakışa göre insan doğuştan günahkâr ya da suçludur. Aydınlanma düşünürlerine göre, Avrupa kültürünün Ortaçağ’ın karanlık yüzyılları boyunca sergilediği “barbarlık” ve “kabalık” cehalet ve bağnazlıktan kaynaklanmaktadır; aynı zamanda haçlı Seferlerinin, engizisyon ve mezhep savaşları bireylerin ahlaki gelişimlerini geciktirmiş ve politik topluluklarını tahrip edip bozmuştur. (Cevizci, 2007: 17). Bundan dolayı onların egemen olduğu dönemde çok sayıda insan canından olmuştur. “Hristiyan Avrupa’nın resmi tarihine göre, Ortaçağda doksan bin insan yakılarak katledilmiştir” (Tuğcu, 2003: 234). Coğrafi sınırları her zaman Kilisenin egemenlik bölgesi olan Ortaçağ, 17 Şubat 1600’de Giordano Bruno’nun Roma’nın Campo di Fiori meydanında canlı canlı yakılmasıyla hem kilisenin terörünü hem de Ortaçağı, İtalya’da bitirmiştir (Tuğcu, 2003: 234). Fakat Ortaçağ’da yapılanların yankısı bitmemiştir. Alman filozof Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900), Ortaçağ’da olanları şöyle anlatır:

Suçluyu yağda ya da şarapta kaynatmak (14. ve 15. yüzyıllarda hala uygulanıyordu), canlı canlı derisini yüzmek (‘kösele kesmek’), göğsünü açıp etlerini doğramak ve de suçluyu balla sıvayıp kızgın güneşte sineklere terk etmek. Bu görüntü ve süreçlerin yardımıyla toplum yaşamının yararına verilen sözlerle ilgili olarak, beş altı ‘yapmayacağım’ anımsanır-gerçekten de! Bu çeşit bellek yardımıyla sonunda ‘akla’

ulaşılır! –Ah, akıl, ciddilik, duygulara egemen olma, derin düşünme denilen bu tüm iç karartıcı şeyler, bütün bu insanlığın ayrıcalığı, seçkin parçaları: Ne de pahalı ödetiyorsunuz bedelinizi! Ne denli çok kan ve zulüm yatıyor, bütün bu ‘iyi şeyler’in altında (Nietzsche, 2013: 78).

Orta Çağ’da Hristiyanlık, insanın dünyaya günahkâr olarak gönderildiği ve bu nedenle bu günahlarından arınması gerektiği düşüncesiyle insanlar üzerinde hâkimiyet kurmak için çabaladı. Nietzsche insanların dünyaya günahsız geldiğini ancak dünyada ortaçağda yaşandığı gibi olgularla günahkâr olduğunu düşünür. O, insanları kendi hakikati ile yüzleşmeye davet eder (Nietzsche, 1995: 22). Bir diğer Alman filozof Immanuel Kant (1724-1804) da vahşiliğin insan doğasındaki yerini Ortaçağ üzerinden anlatır: “Hatta birçok medeni milletin erken dönemlerine dair kayıtlarında açık seçik bir vahşilik lekesini hala görebiliyoruz” (Kant, 2017: 39). Ortaçağ batılı düşünürler tarafından da iyi anılmamaktadır.

Ortaçağda Avrupa hakları bilimde, sanatta, ticarete, politikada, hukukta, askeri güçte, teknolojiye Müslüman halklar karşısında gerilemişler; biraz cesareti olanlar Müslüman İspanya’ya (Endülüs) veya Doğu’ya Asya ülkelerine kaçarak sığınmacı olmuşlar ve bu yaşam biçimi, bu toplum düzeni Avrupa’ya bin yıl egemen olmuştur (Tuğcu, 2000: 223). Bu dönemde yapılanlar Batı’nın diğer medeniyetler karşısında gerilemesini beraberinde getirmiştir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen “Skolastisizm esasında Batı’nın uyanış devridir. Bu devirde ilk defa “Hür Sanatlar” veya “Yasak İlimler” denen ilimler İslam’dan alınarak Batı’da öğrenilmeye başlandı. Bu devir daha sonraki aşamada Rönesans ve reform devrini hazırladı” (Bayrakdar, 2004: 42). Hür sanat olarak adlandırılan alanlar ikiye ayrılıyor: Birincisine trivium (gramer, mantık ve retorik); ikincisine de quadrium (aritmetik, geometri, müzik ve gökbilim) denir. 12. Yüzyıldan itibaren İslam dünyasındaki gelişmelerle tanışan Batı Ortaçağında Üniversiteler açılmaya başlamıştır. İlk üniversite Paris üniversitesidir. Hatta denir ki “13.yüzyıl üniversiteler yüz yılıdır” (Goff, 2017: 85). Çünkü bu yüzyılda Bologna, Oxford gibi çok sayıda üniversite ortaya çıktı.

Doğu/İslam Ortaçağı

İslam Ortaçağı, İslam tarihinin diğer dönemlerine göre bilim ve felsefe açısından görece daha verimlidir. Bunun temel referansları dikkate almakla ilgisi vardır. Bir çok araştırmacıya göre, İslam düşüncesinin iki temel kaynağı vardır: Kur’an- Sünnet ve insan aklı.

İslam düşüncesinin bu temel kaynakları hakkında bir anekdot anlatılır: Hz. Muhammed Mu'az b. Cebel'i vali olarak atar. Görevi hakkında ona “neyle hükmedeceksin?” diye sorar. Mu'az, “Allah'ın Kitabı ve Resullah'ın Sünneti ile” şeklinde cevap verir. Peygamber tekrar sorar: “soruların cevabı orada yoksa?” Bunun üzerine Mu'az şöyle cevap verir: “Aklım ile.” Yani, düşüncenin ikili ana kaynağı Kur'an-Sünnet ve Akıldır (Bayrakdar, 2004: 22). Bu temel referanslar başlangıçta ve Ortaçağda bilimin ve felsefenin kabulünü ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu nedenle;

Kelam, tasavvuf ve felsefe ismiyle ortaya çıkan düşünceler, başlangıçta ve özde Kur'an ve Sünnet kaynaklıdır. Tarih içerisindeki gelişim süreçlerinde Müslüman olmuş farklı ırk ve milletlerin İslam öncesi düşünceleri; Yunan-Helenistik felsefi kültürü, Hermes geleneği ve Hint kültürü gibi diğer yabancı düşüncelerden de etkilenerek gelişimlerini sürdürmüşlerdir (Bayrakdar, 2004: 25).

Böylece İslam düşüncesi aldıklarından yararlanmış ve özgün düşünceler de geliştirmiştir. Burada çeviri faaliyetlerinin önemli bir payı vardır. “Bilimsel ve felsefi mahiyetteki eserlerin bilinen ilk tercüme hareketi, Halife Yazid'in oğlu Halid'in İskenderiyeli Stephen'ı kendisi için kimya, simya ve benzer ilimler konusunda Yunanca ve Kıptice eserlerin Arapça'ya tercüme edilmesi için görevlendirmesiyle başlar” (Bayrakdar, 2004: 28). Bununla yetinilmez; daha sonraları çeviri faaliyeti kurumsal bir nitelik kazanır.

İslam dünyasında Ortaçağ'ın belki de parlak olmasının sebeplerinden biri olarak görülebilecek asıl çeviri faaliyeti Beytu'l-Hikme ile başlar. Yani asıl tercüme hareketi, özellikle de felsefi eserlerle ilgili olarak Abbasilerin ilk devrinde ve Me'mun'un Bağdat'ta Beytu'-Hikme'yi yaklaşık 832 yılında kurdurtmasıyla başlamıştır (Bayrakdar, 2004: 28). Bağdat'ta yaklaşık 832'da Halife Me'mun'un kurduğu Beytu'l-Hikme'de Süryani, Yahudi düşünürler de görev yapmaktadır. Platon ve Aristoteles'in eserleri doğrudan Yunanca'dan Arapça'ya tercüme edilir ve böylece filozofları kendi eserlerinden tanıma fırsatı bulurlar (Bayrakdar, 2004: 28). Burada hem Doğu'dan hem de Batı'dan gelen bilimsel ve felsefi çalışmalar Arapça 'ya aktarılır. Müslümanlar bir özgüven sahibi olduklarından “öteki”nden yararlanma konusunda bir endişeye kapılmamışlardır.

İlk devir Müslümanları sağlam bir zihniyete sahip olduklarına inandıkları için, edebi ve dini türden eserlerin tercümesine ilgi duymamışlar fakat aksine zihinlerini geliştirmeye muhtaç olduklarını bildikleri için de felsefi disiplinlere ait eserleri

tercüme ettirmiş ve etmişlerdir (Bayrakdar, 2004: 29). Bu nedenle felsefenin etkisi daha fazla görülür. Kindi'den İbn Rüşd'e İslam düşünürlerinin ahlak ve siyaset görüşlerinde Platoncu, Aristocu ve Yeni Platoncu etkiler ağırlıklı olarak görmek mümkündür (Bayrakdar, 2004: 30).

Bu çalışma ve çabalar Bağdat'ı entelektüel bir atmosfere kavuşturur. Bağdat dini, felsefi ve bilimsel anlamda güçlü bir şehir; dönemin bir bilim ve kültür merkezi olur.

Böylece Bağdat, “yanlışın döndüğü yer” unvanını alır. Çünkü her şeyin en iyi bilindiği yer artık Bağdat'tır. Bu nedenle bizde Bağdat'la ilgili çok sayıda atasözü vardır. Bu atasözlerin o dönemle ilgili olduğunu düşünüyorum: “Yanlış hesap Bağdat'tan döner”; “Sora sora Bağdat bulunur”; “Ana gibi yar Bağdat gibi diyar olmaz” vs.

Bu atmosfer İslam dünyasında bir hoşgörü ortamının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Farklı olana ve farklı düşünene tahammül dönemin şatlarına göre takdir görecektir. Örneğin, Emeviler devrinde birçok Hıristiyan devlet dairelerinde çalıştırılmaktadır (Bayrakdar, 2004: 27). Bu hoşgörü atmosferi düşünsel ve bilimsel faaliyetlerin icrasında da karşımıza çıkıyor: Abbasiler devrinde hükümdarların ve yerel idarecilerin saraylarında zaman zaman ilim meclisleri tertipleniyor ve bu meclislere Hıristiyan ve başka inançlardan kimseler de davet edilerek dini ve ilmi konularda tartışmalar yapılıyor. Böylece Müslümanlar ve gayr-ı müslimler arasında karşılıklı fikir alışverişi ve etkileşim oluyor (Bayrakdar, 2004: 28). Bu hoşgörü atmosferi bütün alanlarda toplumun gelişmesini sağlıyor. Bu durumun, sosyal, ekonomik, siyasal, eğitsel alanlara olumlu yansımaları oluyor ve bu nedenle Ortaçağ İslam dünyası başka medeniyetlerin de ilgisini çekiyor.

Çok geçmeden bu medeniyetin sınırları içinde ortaya çıkan düşünsel ve bilimsel çalışmalar başka toplumları da derinden etkiliyor. İslam dünyası miladi 9. Yüzyıldan itibaren Hıristiyan ve Yahudi dünyasını o kadar çok etkiliyor ki, söz konusu dünyada filozof olmak 18. Yüzyıllara kadar İbn Rüşd'ü veya İbn Sinacı olmak, tabip olmak İbn Sinacı olmak, kimyacı olmak Cabirci olmak demektir. İslam dünyası, felsefeden musikiye, matematikten tıba düşünce ve sanatın her alanında Batı'yı o kadar etkilemişti ki, işte bu yüzden bugünkü Batı bilim ve düşüncesinin temelinde İslam medeniyeti vardır demek abartılı değildir (Bayrakdar, 2004: 33). Batı'nın İslam dünyasındaki çalışmalarla tanışmasıyla orda da önemli değişim ve dönüşüm başlıyor. 8.yüzyıldan itibaren Müslümanların İspanya'ya ulaşmalarıyla beraber Felsefe çalışmaları da burada ortaya çıkmaya başlar. Bu durumu Ortaçağ Felsefe Tarihçisi Alain de Libera şöyle dile getiriyor:

“Müslüman bir İspanya’da Batı İslam’ının felsefi ürünleri yoğunlaşacaktı” (Libera, 2005: 136). Müslümanların elde ettikleri hem kendinden önceki felsefi bilimsel çalışmalar hem de kendilerinin ürettikleri çalışmalar çeviri yoluyla Batı’ya aktarılır. Bu “çeviri hareketiyle Batı’ya sadece İslam düşüncesi dediğimiz şey aktarılmadı, beraberinde Yunan ve Helenistik düşünce de aktarıldı. Batılılar o zaman kadar Batı’da unutulmuş olan Yunan düşüncesini Müslümanlardan öğrendiler” (Bayrakdar, 2004: 35). Yani, “İslam düşüncesi, diriltip yaşattığı Yunan ve Helenistik düşüncenin Batı’ya geçişine vasıta oldu. Böylece de İslam düşüncesi Batı’ya iki yönlü katkıda bulunmuş oldu” (Bayrakdar, 2004: 35). Başlangıçta Yunan, Hint, Çin vb medeniyetlerden, İslam dünyasına aktarma biçiminde yapılan çeviri faaliyeti bu sefer İslam dünyasından Batı’ya şeklinde gerçekleşiyor.

Batı’da ilk tercüme faaliyeti 9. Yüzyılda başlamıştır. 12. Yüzyılda hız kazanmıştır. Toledo, Montpellier ve Barcelona, hem İslam düşüncesinin öğretildiği hem de çeviri faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezler haline gelmiştir. Aynı yüzyılın ortalarından itibaren, medreselerden esinlenerek Paris, Londra, Roma ve Bologna’da üniversiteler açılmıştır (Bayrakdar, 2004: 35).

İlk üniversitelerde, medreselerin yoğun etkilerini görürüz. Medreselerdeki sadece felsefi ve bilimsel çalışmaların değil, geleneklerin de aktarıldığını görüyoruz. Medresede verilen unvanlar ve unvanların verilmiş ritüelleri de aktarılmıştır.

Batı’da 12. yüzyıldan itibaren hem Yahudi hem de Hıristiyan düşünürler arasında özellikle Paris Üniversitesi çevresinde kendilerine “Latin İbn Rüşdüler” denen ve İbn Rüşd’den etkilenen felsefi bir akım çıkmıştır (Dönmez, 2013). Papalık tarafından sürekli yasaklanan bu akım, etkisini 18. Yüzyıla kadar sürdürmüştür. Batı’da Yahudi-Hıristiyan din ve kültürünü tenkit edenlerin çoğu bu akım içerisinde görülmüştür (Bayrakdar, 2004: 37). Bologna ve Padua üniversiteleri çevresinde de İbn Rüşdüler etkilidir. Batı dünyasında çeviri faaliyetleriyle beraber ortaya çıkan yeni durum, toplumda bir kırılmaya yol açmış ve toplumun farklı olanı tanımasıyla değişim ve dönüşümün yolunu açmıştır. İbn Sina (980- 1037) El- Kanun fi’t- Tıp (Tıpta Kanun) adlı eseri Latinceye on kez tercüme edilmiş ve yaklaşık beş yüz yıl boyunca Batı’daki üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuştur (Cevizci, 2010: 79). 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar hem İslam topraklarında yaşayan Yahudilerin mantık çalışmaları, hem de Batı’daki tüm mantık çalışmaları Aristo-Farabi geleneğine

dayanmaktaydı (Bayrakdar, 2004: 36). Bütün bu birikim, Batı'da felsefi bir canlanmaya yol açmıştır.

Felsefi canlanma, Doğudan Batıya “inceleme merkezlerinin aktarılması” hareketi içinde yer alır. Kitaplar, tercümelere, metinler, entelektüel kültür, bilim ve Eski Yunan'dan gelen ne varsa Bağdat'a geldiği gibi Kurtuba'ya gelmiştir (Libera, 2005: 139). Batı İslam'ı bir bakıma Hristiyan ordularının karşısında felsefi olarak yıkıldıysa da, eskiden Roma'yla Yunanistan arasında olduğu gibi o da kendisini yeneni fethetti. Müslüman toprakları küçüldükçe felsefe bir tür geçişimle İslam topraklarından Hristiyan ülkelere geçmiştir (Libera, 2005: 139). Bu durum daha sonra Batı Ortaçağının sonunu getirmiştir. Ama Libera'nın dediği gibi, “Hristiyan Ortaçağın sonu Müslüman dünyasında felsefenin sonuna denk gelmektedir” (Libera, 2005: 174). Batı ortaçağının sonu İslam dünyasında düşünsel gerilemenin başlangıcına denk gelmektedir. Öncesinde Bağdat ve çevresinde ortaya çıkan düşünsel zenginlikten, İslam düşüncesinin ve medeniyetinin Batı içindeki temsilcisi Endülüs de nasibini almıştır. 1031'de sona eren Emevi iktidarı döneminde Endülüs Ortaçağın önemli kültürel merkezlerinden biridir. “Kurtuba camisinin kütüphanesinde orijinal metinlerle dolu 40.000 kitap bulunmaktaydı” (Libera, 2005: 137). Bu tarihten sonra Müslümanlar küçük beyliklere bölünüp birbirleriyle rekabet etmeye başlıyorlar. Böylece parçalanmış İspanya İslam'ı Kuzey Afrikadan gelen bir aile olan Murabitların hâkimiyetine (1086-1147) geçince tekrar toparlanma sağlandı. İbn Bacce (1095-1138) bu dönemin ünlü filozofudur. Daha sonra İspanya'da hâkimiyeti ele geçiren Muvahhidler de kültürel çalışmalara önem verdiler. Muvahhidi hâkimiyeti (1147-1269) zamanında da İbn Tufeyl (1105-1185) ve İbn Rüşd (1126-1198) gibi ünlü filozoflar yaşamıştır (Libera, 2005: 139). 1492'de İslam hâkimiyeti İspanya'da sona ermiş ama İslam düşüncesinin etkisi varlığını devam ettirmiştir.

Ortaçağ felsefe tarihçisi Libera'ya göre, Ortaçağ geçtikten sonra Müslümanlar kendileri için, kendi mülkleri olarak, kendilerine hak olarak düşen miras, Batılılık, Greklilik ya da “dışarıdan” denilen bilim paylarını istemeyi bırakmışlardır. Ona göre, “Yunan'dan İslam topraklarına ya da İskender'den Bağdat'a –Kurtuba'yı da ekleyebiliriz-bilimsel gelenek içinde oynadıkları rolün övünç duyulacak unvanını bırakmışlardır.” Yazar meramını, El Kindi'nin konuyla ilgili sözüyle ifade ediyor: “Yabancı ilme Arapça konuşurmayı bırakmışlardır. Yani tercüme etmeyi bıraktıklarında Müslüman dünyalar, kısmen felsefe tarihinden çıkmışlardır ve felsefe de kısmen Müslüman dünyaların tarihinden çıkmıştır” (Libera, 2005: 175). Onun anlattıkları bağlamında şöyle bir kırılma olmuş: “İslam dünyasında yabancı kültürlerden

tercüme faaliyeti, Abbasilerin iktidarının ilk asrının sonunda sona ermiş olmasına karşılık, Batı'daki İslam dünyasında yapılan tercüme faaliyetleri 9. Yüzyıldan bugüne kadar sistemli bir hareket olarak devam etmektedir” (Bayrakdar, 2004: 34). Bu durum Batı'nın kendi küllerinden doğmasına ama İslam dünyasında da hala izlerini silemeyeceğimiz bir gerilemeye yol açmıştır. Oysa “15. asrın Batı Rönesansının sırrı 12. Asrın rönesansıdır; aslında bu, bütün Rönesansların sırrıdır: Tercüme” (Libera, 2005: 175). Tercüme için de diğeriyle karşılaşmak, tanışmak, düşünsel üretkenlikle varlığını hissettirmek gerekir. Karşılaşmak ve ondan, alınması gereken düşünsel ürünleri almak; yeniden üretmek her toplumsal gelişim için önemlidir. Çeviri faaliyetleriyle şüphesiz kültürler veya medeniyetler gelişiyor ama tarihteki karşılaşmalarda medeniyetler, gelen kültüre esir olmuyor bilakis geliştiriyor. Mısır Yunan'ı etkilerken, Yunan kültürü esir olmuyor, gelen kültürü geliştiriyor. Daha sonra ortaçağda Yunan'dan gelen, İslam'ın medresesinde bir süzgeçten geçiyor. Hakeza Rönesans, İslam kültüründen belli unsurlar aldığında, bunları kendi üniversitesinde süzgeçten geçiriyor. Görüldüğü gibi, Yunan, İslam Düşüncesini etkilerken İslam kültürü esir olmuyor, tam tersine bu etkilerle kendini geliştiriyor. Aynı şekilde İslam, Rönesans'ı etkilerken geliştiriyor da.

Fakat üstünlük ve büyüklük psikolojisinin verdiği bir sırt çevirmeyle İslam dünyası Batı'yı takip etmemiş, rakip görmemiş ve tercüme faaliyetini yeniden canlandırmamıştır; ta ki 17. Yüzyıla kadar. Ancak bu yüzyıl ve sonrasındaki Batı'ya ilgi de çok sınırlı kalmıştır (Bayrakdar, 2004: 34). Bu durum toplumları geliştirecek, medeniyetlerin yararlanacağı konuların aktarımının da durması anlamına gelmekte ve toplumların gelişimini olumsuz etkilemektedir. “Eğitim konularının aktarımının durması eğitim merkezlerinin aktarımını da durdurmuştur.” Libera'nın dediği gibi, çağdaşlarıyla hiçbir iletişimi olmayan Müslümanlar Antiklerden, kendi Antiklerinden kopmuşlardır; böylece kendi tarihlerinden kopmuşlardır; böylece kendi tarihlerinden çıkmışlardır (Libera, 2005: 175). Oysa başlangıçta İslam dünyasında hem kendi referanslarından hareketle bir canlanma sağlanmış hem de başka referanslardaki iyi, doğru olan ne varsa, talip olunmuştur. Bu nedenle de İslam Ortaçağı kendi dönemlerindeki medeniyetler için cazibe merkezi ve aydınlık çağı olmuştur.

“İslam düşüncesi, daha başta Kur'an ve Sünnet'in verdiği bireycilik, akılcılık ve bilimcilik ilkeleriyle çok kısa sürede her sahada farklı anlayışlarla insana oldukça geniş bir düşünme alanı ve özgürlüğü tanımıştır” (Bayrakdar, 2004: 41). “Batı her yönden İslam medeniyetinin esaslı bir parçası durumundadır. Batı bugün İslam'dan

aldığı temel üç ilkeyi farklı mecralara sürükleyerek, insanlık için büyük bir tehlike yaratmaktadır. Bireyciliği, bireyselciliğe (individüalizm); akılcılığı, insanın otonomluğuna; bilimciliği, bilimselciliğe (scientizm) dönüştürmüştür.” Mehmet Bayraktar’ın belirttiği gibi, “bugün eğer Müslümanlar İslam düşüncesini kendi ilkelerini dikkate alarak yeniden canlandırabilirlerse, bu insanlık için bir fikri ihya hareketi olabilir” (Bayraktar, 2004: 42). İnsanlığın buna ihtiyacı da vardır. İnsanın onurunun ayaklar altına alındığı; “insanın, insanın kurdu” olduğu; güçlü olanın haklı olduğu; adaletin, şefkatin, merhametin, hürmetin olmadığı bir dünyada, insanlığın bir silkelenmeye, kendini bilmeye, ilişkileri iyileştirmeye, İslam düşüncesinin insanı “eşrefi mahlukat” gören anlayışına ihtiyaç vardır.

Başkalarından yararlanmadığımızda köklerimizle de bağlarımız kopuyor. Tarihte de böyledir. Mesela Batılılar kendi köklerini, İslam dünyası ile iletişim kurmaya başladıktan sonra fark ediyorlar. Bu nedenle köklerimizle/kadim kültürümüzle bağımızı koparmamalıyız. Hem geçmişimizde/klasiklerimizde hem de diğer kültürlerde var olan eğitsel tecrübe göz ardı edilmemelidir. Öyleyse “hikmet Müslümanın yitik malı” mantığıyla iyi/doğru olan nerede varsa talip olacağız.

Eğitim söz konusu olduğunda, köklerimizdeki kaynakları ve bu konuda katkı sağlayan filozofları göz ardı etmemeliyiz.

Bütün dönemlerde olduğu gibi, Ortaçağın başlangıçlarında da filozoflar, eğitici kimlikleriyle ortaya çıkarlar. Bu yönden ortaçağın niteliklerini belirlemede “septem artes liberales” (yedi özgür sanat) kendisinden vazgeçilmeyen konular arasında yer alır. Bu konunun dizgeleştirilmesinde Augustinus’un payı büyük olmuştur. Söze ilişkin bilgilerle (Trivium: gramer, diyalektik, retorik), sayıya ilişkin bilgiler (Quadrivium: aritmetik, geometri, astronomi, müzik) sıralanışı, aynı zamanda bilgilerin üretilişinde insanın (öznenin) ne denli büyük bir önem taşıdığına da göstergesidir. Bu bilgiler aracılığıyla eğitilen Augustinus, onlara çok büyük katkılarda bulunmuştur (Çotuksöken ve Babür, 1993: 20).

Kendi içimize kapanmamız ayrı sorunlar doğurur. İçimize kapanmayacağız. Ama dışarıdan aldıklarımız konusunda da dikkatli olacağız. Öteki ile karşılaşmak olgusu yeni değildir. Ama bu karşılaşmalar bizi diğerine bağımlı hale getirmemelidir. Başka medeniyetlerle karşılaşmamız bizi bizden uzak tutmamalıdır.

Sonuç

Görüldüğü gibi, Ortaçağ bir tek dönemi ifade etse de Batı'da ve Doğu'da aynı Ortaçağ yaşanmamıştır. Tıpkı Eskiçağların ve bugünün aynı şekilde her coğrafyada ya da bölgede aynı şekilde yaşanmaması gibi. Doğu'da 9. Yüzyıldan itibaren her türlü bilimsel ve felsefi çalışmanın Bağdat'ta ilgiyle karşılanması, medeniyetin hem temel referanslarından hem de Bağdat ve İslam coğrafyasında bununla ilgili altyapının oluşmasından kaynaklanmaktadır. Bu ilgi zamanla toplumların felsefe bilim, ticaret ve sosyal anlamda gelişmesini sağlamıştı. Bu gelişmede tercüme faaliyetleri ve özellikle Beytül Hikme'nin önemli bir rolü olmuştur. Batı ortaçağı ile doğu ortaçağı birbirinden şüphesiz birçok konuda ayrı özellikler sergilemektedir. İslam dünyasında ortaya çıkan düşünsel çalışmaların Batı'da tanınmasıyla beraber, değişim ve dönüşüm başlamıştır. İnsanlık tarihi boyunca medeniyetlerin karşılaşmalarında karşılıklı etkilenmeler meydana gelmiştir. İslam düşünce dünyasına Çin, Hint ve Yunan medeniyetlerinden aktarılan zengin düşünsel ve bilimsel birikim, bu coğrafyada değerlendirilmiş, harmanlanmış ve özgün çalışmalar da eklenerek diğer medeniyetlere aktarılmıştır. Batı Ortaçağ'ı bunlardan biridir. Ortaçağda İslam dünyasındaki düşünsel birikim Endülüs üzerinden Batı'ya aktarılmış ve bunun sonucunda birçok yararlı çalışma ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Batı Ortaçağı "karanlık çağ" olarak nitelense de İslam dünyası ve kendi kökleri olan Yunan kaynaklarıyla karşılaştıktan sonra bu çağda birçok üniversite açılmış ve Batı Ortaçağında entelektüeller ortaya çıkmış; Batı Rönesans'ı hız kazanmıştır. Batı Ortaçağının söz konusu olumsuz özellikleri yanında, çağın bu yönünü de görmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Bayraktar, M. (2004). İslam Düşüncesi: Etkilenmesi ve Etkisi. *İslamiyat*, 7 (2), 21-42.
- Cevizci, A. (2001). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Cevizci, A. (2007). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Cevizvi, A. (2010). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çetin, O. (1990). Medeniyet. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi Cilt 2* içinde. İstanbul: Risale Yayınları.
- Çotuksöken, B. ve Babür, S. (1993). *Ortaçağda Felsefe*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Doğan, D. M. (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*. 11.Baskı, İstanbul: İz Yayınları.
- Dönmez, S. (2013). İslam Felsefesinin 13. Yüzyıl Latin Ortaçağa Etkisi. *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu*

- Bildirileri*, 2013, (Ed: Murat Demirkol-M. Enes Kala), YıldırımBeyazıtÜniversitesi, (https://www.academia.edu/10506241/%C4%B0SLAM_FELSEFES%C4%B0N%C4%B0N_1_3._YY._LAT%C4%B0N_ORTA%C3%87A%C4%9E_D%C3%9C%C5%9E%C3%9CNCES%C4%B0NE_ETK%C4%B0S_%C4%B0). E.T. 15.05.2020).
- Gilson, E. (2005). *Ortaçağ Felsefesinin Ruhü*. Öçal, Ş. (Çev.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Goff, J. L. (2017). *Ortaçağda Entelektüeller*. Kılıçbay, M.A. (Çev.). İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökberk, M. (1990). *Felsefe Tarihi*. 6. basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kant, I. (2017). *Eğitim Üzerine*. Aydoğan, A. (Çev.). 6. baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Libera, A. D. (2005). *Ortaçağ Felsefes*. Meral, A. (Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Nietzsche, F. (1995). *Böyle Buyurdu Zerdüşt*. Oflazoğlu, A. T. (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Nietzsche, F. (2013). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*. İnam, A. (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Tuğcu, T. (2003). *Batı Felsefesi Tarihi*. 4.baskı Ankara: Alesta Yayınları.
- Weber, A. (1993). *Felsefe Tarihi*. Eralp, H.V. (Çev.). 5. baskı İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Raymond, P. & Rials, S. (2003). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*. Yerguz, İ. ve Ergun, E. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.